

TURECKÉ MYSTICKÉ BRATSTVÁ

XÉNIA CELNAROVÁ, Kabinet orientalistiky SAV, Bratislava

"Tento Hadži Bektaš pochádzal z Chorazánu. Mal brata, ktorého volali Menteš. Spoločne sa vybrali do Anatólie. Najprv sa zastavili v Sivase. Údajne v tom istom čase prišiel aj Baba Iľjas a usadil sa v Anatólii. A ich vraj sem priviedla túžba ho uvidieť. Ten Hadži Bektaš a jeho brat sa zo Sivasu vypravili za Babom Iľjasom a stade išli najprv do Kiršehiru a ďalej do Kajseri. Menteš potom zamieril späť do vlasti, Hadži Bektaš ho poslal. Keď ta dorazil, jeho osud sa naplnil, padol v boji za vieru... Hadži Bektaš odišiel z Kajseri do Kara Öjüku. Teraz sa tam nachádza jeho hrob."

V citovanom úryvku z Ašikpašazadeho *Dejín* osmanský historik (zomrel 1481) popisuje putovanie legendami opradeného chorazánskeho mystika po Malej Ázii. Hadži Bektaš Veli (zomrel asi 1297) stál pri zrode tureckého mystického bratstva beктаšija, ktoré hralo dôležitú úlohu v sociálnom, kultúrnom i politickom živote Osmanskej ríše.

V čase príchodu Hadžiho Bektaša do Malej Ázie čiže asi v polovici 13. storočia dospel už islamský mysticismus – sufizmus do obdobia svojej zrelosti a aj v tejto oblasti mal za sebou viac ako stopäťdesiat rokov svojho vývoja.

Po víťazstve Seldžukov v bitke pri Manzigerte r. 1071 začali Malú Áziu zaplavovať tureckí kočovníci z oblastí medzi Kaspickým morom a Aralským jazerom. Spolu s nimi prichádzajú jednotlivé alebo vo viac či menej pevných zoskupeniach aj sufiovia, nazývaní "dedeler, atalar, babalar, Horazan erenleri" (dedovia, otcovia, chorazánski svätci). Títo na jednej strane so zbraňou v ruke výdatne pomáhali seldžuckým sultánom rozširovať ich územie na úkor Byzancie, na druhej strane misijnou a charitatívnou činnosťou získavali pre islam usadlých pôvodných obyvateľov dobytých území – gréckych a arménskych kresťanov, ale aj kočovných Turkov, zotrvávajúcich pri starých kultoch.

Sufiovia sa svojím entuziazmom príkro líšili od ortodoxných teológov, striktne trvajúcich na islamských dogmách. Značný vplyv na široké ľudové vrstvy získali sufiovia aj vďaka tomu, že nechali do svojho učenia a rituálov voľne vplynúť prvky pôvodných náboženských predstáv, zvyky a obyčaje tureckého etnika i pôvodného obyvateľstva, v ktorých dôležité miesto patrilo mágii, viere v zázraky, vo veštické schopnosti, v prevetľovanie duší.

Rady stúpcov, jeho jednotlivých smerov – tarikátov tvorili v hojnom počte aj ženy, ktoré na rozdiel od ortodoxného islamu nemali tu postavenie menejcenných ľudských tvorov. Ženy sa mohli aktívne podieľať na náboženských zhromaždeniach a rituáloch, ba zastávali aj významné miesta medzi hodnosťarmi tarikátov. Nasledujúci úryvok z Ašikpašazadeho *Dejín* vypovedá o existencii kongregácie Anatólskych sestier (Anadolu Baadžylary), ku ktorým sa na sklonku života uchýlil Hadži Bektaš:

"Jeho svätosť si medzi nimi vybral Anatólske sestry a tú, ktorú volali Hatun Ana (Pani Matka), urobil svojou dcérou. Jej zveril tajné učenie a svoje nadprirodzené schopnosti. Potom sa odobral na večnosť, Hatun Ana mu postavila náhrobok."

Svoju rozsiahlu misijnú a charitatívnu činnosť mohli sufiovia v Malej Ázii vykonávať aj vďaka štedrej podpore panovníkov, ktorí veľmi dobre chápali význam tejto činnosti pri získavaní nových prívržencov pre náboženstvo Mohamedovo, a tým i upevňovaní ich moci. Zo štedrých nadácií sa budovali zavijé a tekke, ktoré slúžili nielen ako obydlia dervišov a ich

predstavených, ale aj ako útulky pre pocestných a chudobných, zriaďovali sa školy a nemocnice. Udeľovaním nadácií sa vrchnosti zároveň darilo dostať pod kontrolu strediská sufizmu, v ktorých nie zriedka kvitla heréza a odbojné nálady voči štátnej moci. Tie sa však seldžuckým a po nich osmanským sultánom nikdy nepodarilo úplne potlačiť, ako o tom svedčia verše básnika Sejraniho (1809-1866), príslušníka u dvora i ulemov dobre zapísaného bratstva nakšibandija:

Kam sa zvrtnáš, tam úplatok.
Od vlády čakáš poriadok?
Až keď zbúraš starý zámok,
nájdeš pod ním pravý klenot.

Kto už raz ten svet opustí,
viac sa doň späť nenavrátí.
Ryba páchne preds' od hlavy,
to nevedeš ty, Sejrani?

V rokoch 1239-1240 vypuklo v centrálnej Anatólii rozsiahle povstanie vedené Babom Iljasom, ktorý bol údajne učiteľom – muršidom Hadžiho Bektaša. Oslabenej centrálnej moci sa síce toto povstanie podarilo s nemalým úsilím potlačiť, ale už o štyri roky neskôr sa seldžucký sultán Kajhusrev II (1237-1246) stáva vazalom Mongolov.

Nadvláda Mongolov a ani rozpad Seldžuckého sultanátu na niekoľko menších kniežatstiev (jedno z nich sa stalo základom budúcej Osmanskej ríše) neznamenali oslabenie pozície mystických bratstiev a sufizmu v Malej Ázii. Naopak, mongolská invázia nepriamo spôsobila, že 13. storočie sa stáva začiatkom zlatej éry mystiky na tomto území.

Mongolská invázia, ktorá sa započala na jeseň r. 1219, zničila centrá islamskej civilizácie. Ich obyvatelia, medzi nimi aj učitelia a príslušníci mystických bratstiev, sa rozptýlili do oblastí ešte nedotknutých alebo zasiahnutých len okrajovo pohromou, akú predstavovali Džingischánove hordy. Útočiskom sa im stala aj Malá Ázia.

Boli to väčšinou Peržania, a preto sa tu usadzovali v mestách, kde nachádzali kultúrne zázemie, nakoľko oficiálnym jazykom v ríši maloázijských Seldžukov bola perzština. Sídelné mesto Konya sa stalo domovom i miestom posledného odpočinku veľkého perzského mystika Maulánu Džaláluddína Rúmiho (1207-1273), ktorého nasledovníci dali podnet ku vzniku mystického bratstva maulavija. Istý čas v Konyi žil a pôsobil aj Ibn al-Arabí (1165- 1240), jeden z najväčších zjavov sufizmu, ktorému tento vďačí za jedinečnú koncepciu "jednoty bytia" (Vahdat al-vudžud). Vďaka komentárom al-Arabího žiaka a nevlastného syna Sadruddína Konavího (t.j. z Konye, zomrel 1273) získalo si učenie hispano-arabského mysliteľa a básnika v Malej Ázii značný ohlas. Počínajúc Maulánomn figuruje v dielach mnohých generácií maloázijských mystikov.

V 13. storočí dochádza aj k druhej veľkej imigračnej vlne tureckých nomádov do Malej Ázie. Sprevádza ich veľký počet vandrových dervišov pochádzajúcich z Turkestanu a Chorazánu, ktorí získavali stúpenčov ľudovej formy sufizmu z radov obyvateľov mestečiek, dedín a kočovníkov. Záujem, ale i nevdôľu vzbudzovali derviši žobravého bratstva kalandarija, ktoré sa sformovalo na prelome 12. a 13. storočia. Spôsobom života i myslenia mali blízko k buddhistickým mníchom. K ich charakteristickým znakom patrila oholená hlava a železné kruhy v ušiach na znak pokánia. V životnej filozofii kalandariov dominovala idea "duševného pokoja". Ignorovali náboženské i etické normy. Zachovávali celibát, vyskytovali sa však medzi nimi homosexuálni jedinci, holdovali vínu a narkotikám. S výnimkou niekoľkých jedincov, medzi ktorých patrí aj pozoruhodná osobnosť inšpirátora Maulánovej poézie Šamsa Tabríziho, nemali títo vandrovní derviši nijaké vzdelanie. Ich túlavý spôsob života vyplýval zo

zásady nehromadiť majetok, preto nemali záujem ani o nadácie. Vďaka svojmu nonkonformizmu hrali dôležitú úlohu v ľudových hnutiach odporu, ktoré proti osmanskej vláde z času na čas v Malej Ázii prepukali.

Mystické bratstvá, ktoré pôsobili na čoraz rozľahlejšom území ovládanom sultánmi z Osmanskej dynastie boli zväčša k štátnej moci a oficiálnej sunnitskej dogmatike lojálne alebo sa aspoň usilovali zachovať si zdanie lojálnosti. Pod týmto povrchom sa však často tajila heréza a odbojný duch. Najviac starostlivo pôsobili osmanským sultánom prívrženci heterodoxných smerov vo východných oblastiach ríše susediacich s Iránom. Stúpenci šiitského bratstva hajdarija, vďaka červeným turbanom nazývaní "červenohlaví" (kyzylbaşlar), ako politickí exponenti Safiovskej dynastie (vládla v Iráne od r. 1501, jej zakladateľ, šach Ismail I., bol šejkom hajdarije), ktorá povýšila šiizmus na štátne náboženstvo, podnecovali šiitské obyvateľstvo týchto oblastí k nepokojom a vzburám. Za účasť v jednej z nich bol popravený významný mystický básnik 16. storočia Pir Sultan Abdal.

Hoci osmanskí sultáni – vyznavači sunny – veľmi radikálne potláčali heterodoxné tendencie, tarikát, ktorý odvodzoval svoj pôvod od Hadžiho Bektaša, sa napriek svojmu očividnému šiitskému zafarbeniu, kresťanským prvkom i reliktom šamanizmu v rituáli tešil priazni dvora a bol spätý s elitnými janičiarskymi zbormi. Vláda nikdy neprenasledovala bektaišov za ich presvedčenie, prísne však trestala predstavených bratstva za spoluúčasť v permanentných vzburách janičiarov. Príkaz k ich fyzickej likvidácii, vydaný sultánom Mahmudom II. r. 1826, napokon spečatil aj osud bektaišov. Mnohí z nich prišli o život, ďalšia činnosť bratstva bola zakázaná, jeho majetok získala nakšibandija.

Len dva tarikaty, beктаšija a maulavija, vznikli v Malej Ázii a hoci ich vplyv bol veľký, ostal ohraničený týmto územím a Balkánskym poloostrovom. Zatiaľ čo nasledovníci Maulánu Džaláluddína Rúmúho vtisli tarikatu, ktorý nazvali menom svojho učiteľa, aristokratický charakter, gros stúpcov beктаšije pochádzalo z ľudových vrstiev vidieka.

Aristokratický charakter maulavije vyplýval z nárokov, ktoré Maulánovo učenie kladlo na jeho percipientov. Predpokladom bola jednak vyššia intelektuálna úroveň, jednak znalosť perzštiny a perzsko-arabskej poetiky. Preto sa stúpenci maulavije regrutovali prevažne zo vzdelaných mestských vrstiev.

Naproti tomu náboženské hymny beктаišov (iláhi) boli svojím jazykom, formou i obsahom prístupné širokým vrstvám. Nadŕžovali na tradíciu, ktorá cez tzv. múdrosti (hikmet) turkestanského mystika Ahmada al-Jasavího (zomrel 1166) siahala až k ozanom – nositeľom kolektívnej pamäti turkických kočovných kmeňov. Jasaví dal svojmu učeniu, formulovanému tak, aby základné postuláty sufizmu v ňom obsiahnutné neboli v rozpore s dogmami ortodoxného islamu, podobu sylabických veršov. Aj ich prednes v sprievode strunového nástroja prevzal z praxe ozanov.

Próza šejkov a dervišov sa bez ohľadu na jej metrum a formu vyznačovala exaltovanou rytmikou, už pri komponovaní mali autori na pamäti prednes s inštrumentálnym sprievodom. Popri náboženských hymnách predstavujúcich lyrické vyznania lásky k Bohu boli v tvorbe tureckých mystikov zastúpené aj básne ladené humorne až ironicky (nefes), v ktorých Boh figuruje v úlohe básnikovho rovnocenného partnera:

Najvyššieho som ja uzrel,
vládcom bols´ mi, večný Bože!
Svet i slovo Ty si stvoril.
Tys´ ho stvoril, mocný Bože!
Spurných otrokov si stvoril.
"Nech si takí budú!" - vravel´s.
Ich si nechal, kdes´ ich zrobil,
sám sa vzniesols´ nahor, Bože!

Z vlasu vraj si most postavil.
"Prejdite ním!" - si nám velil.
My tu radšej postojíme!
Prejdi, ak si junák, Bože!

Autor týchto veršov, beктаši Kaygusuz Abdal (zomrel 1444), zanechal po sebe pozoruhodné básnické a prozaické dielo svedčiace o jeho pozitívnom vzťahu k životu.

Spontánna radosť zo života, z čirej existencie, vyjadrovaná prostredníctvom spevu a tanca, to bol jeden z hlavných momentov, ktorý v priebehu stáročí privádzal obrovské zástupy prívržencov zo širokých vrstiev, ale aj príslušníkov vládnucej elity do beктаšijských tekke, ktoré boli nielen kultovými, ale aj spoločensko-kultúrnymi centrami. Reguly beктаšije umožňovali prostému človeku uspokojiť jeho náboženské potreby a súčasne sa vyhnúť prísnyim islamským dogmám. Ostali mierne aj potom, keď ku koncu 15. storočia beктаšija dospela do podoby pevne organizovaného a centralizovaného tarikatu.

Sprievodným javom upevňovania štruktúry mystických bratstiev v 15. a 16. storočí bolo narastanie autority ich predstavených. Uctievanie zakladateľa tarikatu ako svätca umožňovalo šejkom vďaka predstave, že svätcova mravnosť a duchovná sila prechádza na jeho nástupcu, vystupovať v úlohe prostredníka medzi človekom a Bohom. Murida – adepta mystického splynutia s Bohom na ceste (tarika) k tomuto cieľu usmerňujú rady a poučenia jeho duchovného vodcu – muršida, často vo forme didaktických veršov (nutuk):

"Ja som derviš!" - ty pýšiš sa a chvasceš.
Bys´Boha chválil či slová stačia ti?
Neznáš ni seba! Tak čo od iných chceš?!

Bys´iných učil, či sily stačia ti?

Čo netrpeli, bolesť neprecítia.
Zmáraný derviš, vysviacku dajú ti?
Nie vždy všetky vtáky k ružiam priletia!
Si slávik, že ruža osudom je ti?

Pir Sultan drahý, ty vieš už, čo je bôľ,
bez neho by človek trpieť nemohol.
Muršida kto nemal, cestu zabudol.
Muršid len tvoj vodca na ceste je ti.

(Pir Sultan Abdal)

Počínajúc 13. storočím previtala tvorba tureckých mystikov – členov alebo predstavených tarikatov po celých nasledujúcich sedemsto rokov. Literatúra tekke, ako túto tradíciu nazvali tureckí literárni historici, predstavuje medzistupeň medzi dvorskou literatúrou a ľudovou slovesnosťou. Jej tvorcovia spravidla ovládali ako poetiku arabsko-perzskú, tak aj pôvodnú tureckú. Súviselo to s poslaním ich poézie – získať pre učenie svojho tarikatu čo najväčší počet stúpcov. Vďaka tomu nebol ich jazyk infiltrovaný arabskými a perzskými výpožičkami do takej miery ako jazyk dvorských básnikov. Keď v druhej polovici 19. storočia silnie národné povedomie tureckých vzdelancov, ich úsilie o inováciu spisovného jazyka na základe hovorovej turečtiny, obracajú sa k literatúre tekke ako k jednému z autentických zdrojov.

Tesne pred vznikom Tureckej republiky pôsobilo v Istanbule ešte osemnásť tarikatov, ktorým patrilo spolu 258 tekke (podľa S. Andersona). Celkový úpadok Osmanskej ríše však poznačil aj mystické bratstvá, príslušnosť k nim sa stala módnou záležitosťou pre ľudí z vyš-

ších vrstiev spoločnosti, ktorí tu hľadali exotiku a rozptýlenie, ako to vo svojom románe *Nur Baba* (slovensky *Derviš a dáma*, vyšlo vo vydavateľstve Tatran) zobrazil spisovateľ Yakup Kadri Karaosmanogulu.

Definitívnu bodku za legálnym pôsobením mystických bratstiev urobila republikánska vláda, keď výnosom z 2. septembra 1925 zakázala činnosť všetkých náboženských kongregácií a siekt na území Turecka.

Mystické bratstvá v Turecku zanikli, prípadne pretrvávajú v latentnej forme. Čo ostáva, je ich trvalý prínos pre tureckú kultúru, ktorý prispieva k obohateniu duchovného života dnešných potomkov stredovekých nomádov, pomáha im aj napriek silnejúcemu tlaku západnej civilizácie zachovať si vlastnú identitu.

SLOVENSKÉ

POHĽADY

NA LITERATÚRU A UMENIE

ČASOPIS ASOCIÁCIE ORGANIZÁCIÍ SPISOVATEĽOV SLOVENSKA

SLOVENSKÉ POHĽADY
EURÓPSKY MESAČNÍK PRE
LITERATÚRU A UMENIE

V ROKU 1848 ICH ZALOŽIL
JOZEF MILOSLAV HURBAN

V ROKU 1881 ICH OBNOVIL
SVETOZÁR HURBAN VAJANSKÝ

V ROKU 1992 VYCHÁDZA
ICH 108. ROČNÍK

SLOVENSKÉ POHĽADY
uverejňujú
slovenskú poéziu a prózu
pestujú literárnu vedu a kritiku
informujú o českej
a svetovej literatúre

SLOVENSKÉ POHĽADY oboznamujú
s našou a svetovou humanistikou
umenovedou, filozofiou,
historickými a politickými vedami

SLOVENSKÉ POHĽADY
EURÓPSKY MESAČNÍK
PRE SLOVENSKÉHO ČITATEĽA

SLOVENSKÉ POHĽADY
vám v prvých šiestich
čísloch roku 1992
ponúkajú príspevky
(nielen) týchto autorov:

T.W.Adorno, A.Avenarius,
J.Bakoš, N.Berďajev,
J.Bodnárová, O.Čepan,
D.Dušek, K.Földvári,
G.Gáfríková, J.Habermas,
M.Hamada, M.Horkheimer,
P.Hrúz, H.R.Isaacs,
H.R.Jauss, I.Kadlečíková,
I.Kamenec, P.Karvaš,
E.Kohák, J.Koška,
D.Kováč, T.Lehenová,
L.Lipták, M.L.Minsky,
D.Mitana, M.Novak,
P.Placák, D.Podracká,
V.Prečan, S.Rakús,
P.Repka, J.Rozner,
P.Řezníček, A.Sacharov,
Š.Strážay, M.Šimečka,
M.M.Šimečka, D.Škoviera,
T.Štraus, B.Uhlár,
P.Zajac, V.Žmegač.

SLOVENSKÉ POHĽADY
si môžete objednať
na týchto adresách:
Administrácia časopisov,
vydavateľstvo
Slovenský spisovateľ,
Laurinská 2,
813 67 Bratislava
tel: 315 074
fax: 07/335 411

Objednávky a predplatné
prijíma aj
PNS - ÚED Bratislava,
každá pošta, doručovateľ,
predajňa PNS a stredisko PNS.

Objednávky do zahraničia
vybavuje Riaditeľstvo PNS,
Martanovičova 25,
813 81 Bratislava

Cena jedného čísla: Kčs 17,-
celoročné predplatné: Kčs 204,

Adresa redakcie:
Laurinská 2
813 67 Bratislava
tel: 334 090
334 316
334 374
fax: 07/335 411